

תפקידי המקדש (חלק א) /

מקום השראת שכינה ומקום עבודת האדם

וַיֹּאמֶר דְּוִיד: זֶה הוּא בַּיִת ה' הָאֵלֵּים וְזֶה מִזְבֵּחַ
לְעֹלֵה לִישְׂרָאֵל
(דה"א כ"ב, א).

דוד מגדיר כאן את שני צדדי המקדש: ביתו של הקב"ה –
צד השראת השכינה וההתגלות; וצד עבודת האדם – מזבח
לעולה. במקדש יש, אם כן, בית ומזבח: בית לנוכחות
א-לוהית, ומזבח – לפנייה אנושית לקב"ה במקום התגלותו.

3. יעקב אבינו בהתגלות בבית אל

דברי דוד מזכירים מאוד את דברי יעקב אבינו בהתגלות
בבית אל. בחלומו שם ראה יעקב סולם מוצב ארצה וראשו
מגיע השמימה ואת ה' ניצב עליו, ובעקבות מחזה נשגב זה
הוא אומר:

מֵה נִוְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֵלֵּים וְזֶה
שַׁעַר הַשָּׁמַיִם
(בראשית כ"ב, יז).

כמו הסולם, המחבר בין ארץ ושמים, מתייחס גם יעקב
לשני הצדדים של מהות המקדש: צד השראת השכינה –
ביתו של הקב"ה, בית א-לוהים; וצד עבודת האדם – שער
השמים, מקום התפילה והפנייה האנושית לקב"ה.²

4. אברהם בעקדה

בעקדה אין אמנם ביטוי מפורש לשני הצדדים הללו, אך הם
קיימים בתוכן הסיפור: מחד, המזבח והעלאת יצחק לעולה;
ומאידך – ההתגלות הא-לוהית, קריאת המלאך מן השמים,
וקריאת שם המקום "ה' יראה" במובן של בחירה א-לוהית.

ב. הר המוריה – מקום בריאת העולם

ובריאת האדם

חז"ל ביארו כי העולם והאדם נבראו שניהם מהר המוריה.
על בריאת העולם נאמר בתוספתא יומא (פ"ב ה"ד):

אבן היתה שם מימות נביאים הראשנים ושתיה
נקרית... שמתחלה היה עליה ארון נתון. משניטל
הארון, עליה היו מקטירין קטרת שלפני לפנים. ר'
יוסא אומר: ממנה נשתת העולם, שנאמר 'מציון
מכלל יופי... הופיע' (תהילים ג, ב).

חמשת השיעורים הקרובים יוקדשו בע"ה לבירור מהות
המקדש ותפקידו. בשיעור הקרוב ברצוננו להתמקד בשתי
'מטרות העל' של המקדש על פי הבנתנו: א. מקום השראת
שכינה; ב. מקום עבודת האדם את הקב"ה בביתו. תחילה
נביא ראיות לקביעה זו, ואז נראה את גילוייה הרבים
והשונים במקדש ואת השלכותיה.

א. במקראות

1. בדברי ה' לשלמה לאחר חנוכת הבית הראשון

בתום חנוכת בניין הבית הראשון נגלה ה' לשלמה שנית
ומסביר לו לאיזו מטרה הוקדש הבית:

וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ וְאֶת תַּחֲנֻנְתְּךָ אֲשֶׁר
הִתְחַנַּנְתָּה לִפְנֵי הַקֹּדֶשֶׁת אֶת הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתָ
לְשׁוֹם שְׁמִי שֶׁם עַד עוֹלָם וְהָיוּ עֵינַי וְלִבִּי שָׁם כָּל
הַיָּמִים
(מל"א ט', ג).

וַיֵּרָא ה' אֶל שְׁלֹמֹה בַּלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁמַעְתִּי אֶת
תְּפִלָּתְךָ וּבְחַרְתִּי בְּמָקוֹם הַזֶּה לִּי לְבַיִת זְבַח
(דה"ב ז', יב).

שתי המקבילות מציגות בבירור שני צדדים מהותיים
בעבודת המקדש: "לשום שמי שם" ר"בית זבח". ומעניין
ספר מלכים – אשר נכתב בימי בית ראשון, שברובם (עד
גניזת הארון בימי יאשיהו) שרתה בו שכינה (עייני שיעורינו על
ירושלים המקראית, תשס"ו שיעורים 26-28) – אכן מדגיש את שימת
שם ה' במקום; ואילו בספר דברי הימים, אשר נכתב על ידי
עזרא הסופר בימי בית שני, שאז לא שרתה שכינה במקדש
(יומא ט ע"ב), הדגש הוא על עבודת האדם – עבודת הקרבנות.
בקיצור: כל ספר מדגיש את הצד בעבודת המקדש התואם
את תקופתו. אגב, הבדל זה מתבטא גם בהגדרת המקדש
בדברי שלמה לחירם:

וְהִנְנִי אֹמֵר לְבָנוֹת בַּיִת לְשֵׁם ה' אֵלֵּים כְּאֲשֶׁר דָּבָר ה'
אֶל דָּוִד אָבִי לֵאמֹר בְּנֶה אֲשֶׁר אֶתֶן תַּחֲתֶיךָ עַל כְּסֹאֲךָ
הוּא יְבָנָה הַבַּיִת לְשְׁמִי
(מל"א ה', ט).

הַנֵּה אֲנִי בּוֹנֵה בַּיִת לְשֵׁם ה' אֵלֵּים לְהַקְדִּישׁ לוֹ
לְהַקְטִיר לִפְנֵי קִטְרֶת סָמִים וּמַעֲרֶכֶת תְּמִיד וְעֹלֹת
לְבָקָר וְלָעֵרֶב לְשִׁבְתוֹת וְלִחְדָּשִׁים וְלְמוֹעֲדֵי ה' אֵלֵּים-לְהִינּוּ
לְעוֹלָם זֹאת עַל יִשְׂרָאֵל
(דה"ב ז', ג).

2. דוד המלך בגילוי מקום המקדש

בעקבות המפקד והמגפה, מגלה גד הנביא לדוד המלך את
מקום המקדש בגורן ארוונה היבוס, ודוד בונה שם מזבח,
מקריב קרבנות וקורא אל ה'. ה' נענה לקריאתו באש מן
השמים היורדת על מזבח העולה, ולאחר ההתגלות נאמר:

1 בית אל היא "מקדש האבות הטבעי", כפי שמעידים עליו גם שמו וגם
ההתגלות בו – סולם המחבר ארץ ושמים. ובע"ה עוד נרחיב על כך.

2 ההקבלות בין יעקב אבינו לדוד רבות, והזיקה ביניהם בעניין המקדש –
גדולה (ראה למשל תהילים קל"ב, ד; ישעיהו ב', ג ועוד). לא נוכל להקדיש
שיעור לנושא רחב זה, ונציין רק שיעקב – הראשון שמשפחתו כולה
בכלל בית ישראל – הוא גם הראשון שקראו בית (פסחים סח ע"א),
במובן הקביעות הנובע ממושג זה.

המפריד בין השראת שכינה ובין עבודה עובר לכאורה בין הקודש (ההיכל) ובין קודש הקודשים (הדביר):³ בהיכל נעשית העבודה הפנימית – עבודות השולחן, המנורה ומזבח הקטורת (המתייחסות לחושי הריח, הראייה והטעם); ואילו בחצר, על המזבח החיצון, נעשית העבודה החיצונית, 'המגושמת' יותר – עבודת הקרבנות.

חלוקה זו מתבטאת גם ביחס בין הכלים שבקודש – השולחן, המנורה ומזבח הקטורת – ובין שלושה חפצים שהונחו בקודש הקודשים, נוסף על כליו. הברייתא ביומא (נא ע"ב) אומרת כי משנגז הארון נגזו עמו גם צנצנת המן ומקלו של אהרן (וכן צלוחית שמן המשחה והארגז ששלחו פלשתים), שהיו גם הם בקודש הקודשים. יחד עמם היה גם ספר התורה שכתב משה, כנאמר "לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשָׂמְתָם אִתּוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֶל-לְהִיכָם וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד" (דברים ל"א, כו). דומני שניתן לתאר הקבלה בין פריטים אלו שבקודש הקודשים – המייצגים את מה שניתן מלמעלה, מאת הקב"ה – ובין כלי הקודש, המסמלים את הפעולה האנושית המכוונת אל ההתגלות האלוהית:⁴

- כנגד השולחן, המסמל את הבאת הלחם על ידי האדם, מצויה בקודש הקודשים צנצנת המן – "לחם מן השמים" (שמות ט"ז, ד) המבטא את השגחת הקב"ה.
- כנגד המנורה, המסמלת את החכמה האנושית, הבאה מלמטה ("אמר רבי יצחק: הרוצה שיחכים – ידרים, ושיעשיר – יצפין, וסימנך: שלחן בצפון ומנורה בדרום", בבא בתרא כה ע"ב), הושם בקודש הקודשים, מצד הארון, ספר התורה, המסמל את התגלות החכמה האלוהית מלמעלה.
- כנגד מזבח הקטורת, המסמל במובנים רבים את ייחודה של עבודת הכהונה (ראה דברים ל"ג, ח-י "וללוי אמר... יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך..."), ובראשונים (שם), הונח בקודש הקודשים מטה אהרן הפורח, כאות לבחירה האלוהית במטה לוי.

ד. ארון ומזבח

שני הכלים המבטאים ביותר את הקוטביות של שני מוקדי המקדש – השראת שכינה ועבודת האדם – הם הארון והמזבח. ומעניין שלשני כלים אלו יוחדו ציוויים נפרדים ועצמאיים עוד לפני הציווי על הקמת המשכן, ולשניהם יש, בנסיבות מסוימות, קיום עצמאי גם לאחר הקמתו.

1. המזבח

לאחר מעמד הר סיני, עוד לפני הציווי על הקמת המשכן, מצווה התורה לעשות מזבח אדמה:

וביאר רש"י (יומא נד ע"ב): "ציון נבראת תחילה וסביביה נדבקו רגבים עד סוף העולם מכל צד".

על בריאת האדם איתא בבראשית רבה (יד ח):

'מן האדמה' (בראשית ב', ז) – רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל בר נחמן אמרו: ממקום כפרתו נברא, היך מה דאת אמר 'מזבח אדמה תעשה לי' (שמות כ', ט), אמר הקב"ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו, והלואי יעמוד.

וכן בתרגום יונתן (בראשית ב', ז, טו): "ודבר עפרא מאתר בית מקדשא... ודבר ה' א-להים ית אדם מן טור פולחנא אתר דאתבריא מתמן" [ויקח עפר ממקום בית המקדש... ויקח ה' א-לוהים את האדם מהר המוריה, מקום שנברא משם].

לפי תיאורם של חז"ל, ייעודו של הר המוריה ניכר כבר מראשית הבריאה. מחד, העולם נברא מקודש הקודשים – מקום השראת שכינתו של הקב"ה בעולם, דהיינו, המקום המסמל את זיקת הקב"ה לעצם הוויית העולם וקימו; מקודש הקודשים, מקום התגלות שכינת ה', נוצרה הבריאה כולה, שהיא התגלותו 'הנסתרת'. ומאידך, האדם נברא ממקום עבודתו את ה', ממקום מזבח האדמה (=מזבח העולה, המזבח החיצון), ודבר זה מאפשר את תיקונו: האדם החומרי, העלול לחטוא, נברא ממקום כפרתו.

ג. מבנה המשכן והמקדש

חלוקה זו בהר המוריה בין שתי המהויות – מקום השראת שכינה ומקום עבודת האדם – מתבטאת במבנה המשכן.

קודש הקודשים – הקרוי בבית ראשון גם "דביר" (למשל מ"א ו, ה), על שם דיבורו של הקב"ה – מיועד כל כולו לבטא את היות המקדש מקום ביתו של ה' ומקום השראת שכינתו. ממקום זה מתגלה השכינה למשה ומידברת אליו מבין שני הכרובים, מעל הכפורת אשר על הארון (שמות כ"ה, כב; במדבר ז', טז). רק אחת בשנה, ביום הכיפורים, נעשית בו עבודה על ידי הכהן הגדול, הנכנס ועובד שם ארבע עבודות בקטורת ובדם; משמעותה של כניסה זו היא שביום זה מזמין כביכול הקב"ה את הכהן הגדול, כנציגם של כל ישראל, להיכנס פנימה (לאחר הטהרה וההכנות הראויות) אל מקום שכינתו.

הכלים המצויים בקודש הקודשים אינם כלי עבודה; כלים אלו – הארון, הכפורת והכרובים – מייצגים בעצמם את השראת השכינה: הארון מסמל את הדום כיסא מלכות ה' (כמו למשל בדברי דוד "אֲנִי עִם לְבָבִי לְבָנוֹת גֵּית מְנוּחָה לְאָרוֹן בְּרִית ה' וְלְהֵדָם רְגְלֵי אֶל-לְהִינֹ", דה"א כ"ה, ב); והכרובים היוצאים מן הכפורת הם בבחינת הכיסא עצמו, מרכבת השכינה (כמו בביטוי "אָרוֹן בְּרִית ה' צָ-בָאוֹת יֹשֵׁב הַפְּרָבִים" (ש"א ד', ד)). ראייה לטענה זו, שבימי בית שני, שלא שרתה בו שכינה, נשאר קודש הקודשים ריק לגמרי, בלא שום תחליף אנושי לארון, לכפורת או לכרובים.

לעומת קודש הקודשים, המצוי בחלקו הפנימי ביותר של המקדש, מוצב המזבח החיצון בחצר – בעזרה. ככלל, הקו

3 קיימות גם חלוקות אחרות, שלא נעסוק בהן כעת.

4 בהקבלה בין כליהם של שני חלקי המקדש – בין השולחן לארון ובין המנורה לכפורת ולכרובים – נעסוק בע"ה בשיעור על מבנה המשכן.

כפי שמציין המדרש, גם בימי שיבת ציון הייתה ראשיתה של העבודה במזבח. משך כעשרים שנה עבדו על מזבח זה בלא בית, וכך אומרת המשנה:

אמר רבי יהושע: שמעתי שמקריבין אף על פי שאין בית... שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא
(ערוכות פ"ח מ"ו).

ובמסכת זבחים (סב ע"א) אומרת הגמרא:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה... ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית.

כלומר, ייתכן קיום עצמאי של מזבח בהר המוריה בלא בית. לפיכך תבעו בדורות האחרונים הרב קלישר והרב מקרלין ורבים אחרים לבנות מחדש את המזבח ולהקריב עליו קרבנות גם בלא בית.

הרב משה אודס⁶ עומד על כמה ביטויים למעמדו העצמאי של המזבח במסגרת המקדש:

א. השימוש בברזל נאסר בבניין המזבח, כמצוות התורה "וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גְּזִית פִּי חֲרֹבֶךָ הַנִּפְתָּ עָלֶיהָ וְתַחֲלֶלְהָ" (שמות כ', כא); די במגע ברזל לפסול את האבן למזבח, ועל כן לוקחים אבנים למזבח מבתולת הקרקע. שאר הכלים חייבים להיעשות מתכת.

ב. למזבח יש כבש, כציווי התורה "וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלַת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֲרוֹתָךְ עָלָיו" (שם, כב); אך בשאר הכלים לא מצינו הקפדה שכזו, ולמנורה אכן עלה הכוהן במדרגות (רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ג ה"א).

ג. המזבח צריך להיות מחובר לאדמה, כפי הציווי "מזבח אדמה תעשה לי" (שם פ"א ה"ג) – בניגוד להר הבית, הבנוי על גבי חללין וכיפין (שם הלכות פרה אדומה פ"ב ה"ז).

ד. במסעות המשכן כוסה המזבח בבגד ארגמן, בעוד ששאר הכלים כוסו בבגד תכלת (במדבר ד').

ה. רוב המקדש בנוי בנחלת בנימין, אך "רצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה מזבח בנוי" (יומא יב ע"א).

הרב אודס מציע לפרש את ההבדלים הללו לאור משמעותו של המזבח כמוקד עבודת האדם את ה' במקדש:

א. האיסור להשתמש בברזל בבניין המזבח רומז כי הפנייה לה' צריכה להיות טהורה אפילו ממחשבה של שפיכות דמים. לעומת זאת, כלי המקדש עשויים ממתכות שונות, כיוון שהם מייצגים את גילויי שכינה – את ההופעה הא-לוהית השלמה במקדש.

ב. בפנייה אל ה' נדרשת פרישות יתרה, המודגשת בעיקר בתחום העריות, ועל כן יש לבנות למזבח כבש "אשר לא תגלה ערותך עליו"; בהדלקת המנורה, לעומת זאת, אין

מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי וְזָבַחַת עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנֶךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכָתֶיךָ (שמות כ', כ).

פרשה זו, העומדת לעצמה, מותירה למזבח מעמד עצמאי גם לאחר הקמת המשכן (כשם שנעשה בימי האבות וגם אחר כך, כגון המזבח שהקים משה למרגלות הר סיני) – מעמד המתבטא בתקופת היתר הבמות, כדברי המשנה:

עד שלא הוקם המשכן היו במות מותרות... משהוקם המשכן נאסרו הבמות... באו לגלגל והותרו הבמות... באו לשילה נאסרו הבמות... באו לנוב ולגבעון הותרו הבמות... באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר, והיא היתה 'נחלה' (דברים י"ב, ט) (זבחים פ"ד משניות ד-ח).

קדושת שילה יש אחריה היתר וקדושת ירושלים אין אחריה היתר (מגילה פ"א מ"א).

וכך מבאר הרמב"ם בספר המצוות (עשה כ):

אמנם אמרו במזבח 'מזבח אדמה תעשה לי', שייחשב בכתוב הזה שהוא מצוה בפני עצמה חוץ ממצות מקדש, הענין בו כמו שאספירה לך. אולם פשטיה דקרא הנה הוא מדבר בשעת היתר הבמות, שהיה מותר לנו בזמן ההוא שנעשה מזבח אדמה בכל מקום ונקריב בו. וכבר אמרו עליהם השלום כי ענין זה הוא שצוה לבנות מזבח שיהיה מחובר בארץ ושלא יהיה נעתק ומטלטל כמו שהיה במדבר. והוא אמרם במכילתא דרבי ישמעאל בפירוש זה הפסוק: כשתכנס לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה. וכאשר היה הדבר כן הנה זה הציווי נוהג לדורות והוא מחלקי המקדש רוצה לומר שיבנה מזבח מאבנים בהכרח...

המכילתא דרבי שמעון בר יוחאי לומדת מציווי זה על הראשוניות של המזבח, החוזרת בהמשך בתקופות שונות:

גדולה עבודה, שהרי לא פתח הכתוב אלא בה, 'מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו'. וכן את מוצא באוהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחילה, שנאמר 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמור אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', א-ב). וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אז יבנה יהושע מזבח' (יהושע ח', לא). אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אבוא ביתך בעולות' (תהילים ס"ו, א). וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'ויכינו את המזבח על מכוונותיו' (עזרא

5. א, ג

6 הרב משה אודס, "הצדדים האנושיים והא-לוהיים במזבח הנחושת", מעלין בקודש ג, כרמי צור ה'תשס"א.

5 הציטוט מתורה שלמה, יתרו תקכא, על פי מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי במהדורת הרב הופמן.

ובצלאל עשה משכן תחלה ואחר כך ארון וכלים, נמצא זה ארון אחר היה. וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה. ואותו שעשה בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי, ונענשו עליו ונשבה.

הרמב"ן מסכים כי ארון זה אינו הארון שעשה בצלאל, אלא שלדעתו ארון זה שימש כארון זמני, עד הקמת המשכן, ואז נגנז והוחלף בארון הזהב, בעל כפורת הזהב והכרובים:

וטעם 'ועשית לך ארון עץ' – שתשים הלוחות בתוכו בעת שתתקן. והיה הארון הזה כולו עץ... והיו הלוחות שם עד שנעשה המשכן, ואז עשו הארון המצופה זהב והכפורת אשר עליו זהב טהור... וטעם 'ויהיו שם כאשר צונו ה'', שהיו שם עד שנעשה המשכן, שצונו 'ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך' (שמות כ"ה, כא). אבל הארון הזה של משה, כשנעשה ארונו של בצלאל גזוהו כדין תשמישי קדושה.⁸

הרמב"ן מייחס את פירוש רש"י לדעת יחיד בין התנאים, ותולה את השאלה במחלוקת התנאים בירושלמי שקלים (פ"ו ה"א):

תני, רבי יודה בן לקיש אמר: שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר, אחד שהיתה התורה נתונה בתוכו, ואחד שהיו שברי הלוחות נתונים בתוכו: זה שהיתה התורה נתונה בתוכו היה מונח באהל מועד, הדא היא דכתיב 'וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה' (במדבר י"ד, מד); זה שהיו שברי הלוחות בתוכו היה נכנס ויוצא עמהן, ופעמים הוא מתרה עמהן.⁹ ורבנן אמרי: ארון אחד היה, ופעם אחת יצא בימי עלי ונשבה.

לפי רבי יודה בן לקיש, שני ארונות הילכו עם ישראל במדבר, וכל אחד מהם מילא תפקיד אחר: באחד היו שברי הלוחות מונחים, והוא הלך לפניו במסעם במדבר (ראה במדבר י', לג-לה) ויצא עמם למלחמותיהם; ובשני היו מונחים הלוחות וספר התורה, והוא נשאר באוהל מועד. לדעת חכמים, את שני התפקידים מילא ארון אחד.

לסיום נציין כי גם בימי נוב וגבעון לא היה הארון במשכן (בבמה הגדולה), כי אם בקרית יערים ובעיר דוד.

סיכום

מיוחדים מזבח העולה והארון מכל שאר כלי המשכן: בהיותם המייצגים הבולטים של השראת שכינה ושל עבודת האדם, זכו כלים אלו לקיום עצמאי, גם מחוץ למסגרת המשכן. ומכל מקום, הגילוי השלם של המקדש הוא בהיותם יחד, במקום אחד.

הכוהן פונה אל ה', אלא הוא מאפשר את הופעת האור הא-לוהי בעולם דרך המנורה.

ג. בניין המקדש על גבי חללים מרמז לשכינה החופפת ממעל, בעוד שהמזבח חייב להיות מחובר לאדמה, כיוון שכל עניינו – התרוממות העולם אל ה' עם העולם.⁷

ד. בשעת המסעות כוסו הכלים בתכלת, הדומה לכיסא הכבוד (מנחות מג ע"ב), אך המזבח כוסה בארגמן, הרומז לבגד הערש האנושית אל ה' הבאה מדם החיים (עיי' רש"י הירש שמות כ"ה, ג-ח) (וכך גם מייצגת האש שעל המזבח, שלא פסקה מלבעור גם בזמן המסע (כדעת רבי יהודה, במדבר רבה ד יז), את ההשתוקקות הבלתי-פוסקת לקרבת ה').

ה. המקדש כולו מצוי בנחלת בנימין, נחלת שכינה, המחברת שכינה וארץ, רוח וחומר – את כוחו הרוחני של יהודה שמדרום לה, עם כוחו החומרי של יוסף שמצפון לה (עיי' שיעורינו על ירושלים המקראית, ה'תשס"ה שיעורים 16-19, "נחלת בנימין – נחלת שכינה"). אך המזבח – מקומו בנחלת יהודה, היודע להודות ולתקן ולשוב בתשובה.

2. הארון

גם לארון קיום עצמאי. כך מספר משה רבנו בפרשת עקב:

בַּעַת הַהוּא אָמַר ה' אֵלַי פָּסַל לְךָ שְׁנֵי לֹחֹת אֲבָנִים פְּרָאשִׁימִים וְעָלָה אֵלַי הַהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ. וְאָכַתָּב עַל הַלֹּחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלֹּחֹת הַפְּרָאשִׁימִים אֲשֶׁר שִׁבַרְתָּ וְשָׁמַתָּם בְּאֲרוֹן. וְאָעַשׂ אֲרוֹן עֵצִי שְׁטִימִים וְאָפְסַל שְׁנֵי לֹחֹת אֲבָנִים פְּרָאשִׁימִים וְאָעַל הַהָרָה וְשְׁנֵי הַלֹּחֹת בְּיָדִי. וְיָכַתָּב עַל הַלֹּחֹת כַּמְּכַתָּב הַרְאִשׁוֹן אֶת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים... וַיִּתְּנֶם ה' אֵלַי. וְאָפֵן וְאָרַד מִן הָהָר וְאָשַׁם אֶת הַלֹּחֹת בְּאֲרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיְהִיו שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי ה' (דברים י', א-ה).

הראשונים על אתר (רש"י, ראב"ע) כותבים כי ציווי זה היה לסוף ארבעים היום השניים שהיה משה בהר, וחזקוני מזהה אותו עם הציווי בפרשת כי-תשא "פסל לך" וגו' (שמות ל"ד, א). לכל הדעות מדובר, אם כן, קודם בניין המשכן, ולפי חלק מהראשונים (רש"י, ספורנו, רבנו בחיי) – גם קודם הציווי על כך.

אמנם נחלקו הראשונים בדבר טיבו של ארון זה. רש"י סבור כי אין זה הארון שעשה בצלאל, וכי לאחר עשיית המשכן שימשו שני הארונות במקביל בתפקידים שונים:

ואמר לי 'פסל לך' ואחר כך 'ועשית לך ארון'; ואני עשיתי ארון תחלה, שכשאבוא והלוחות בידי היכן אתנם. ולא זה הוא הארון שעשה בצלאל, שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים, כי בדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן,

7 אמנם מזבח העולה שבמשכן היה גם מצופה נחושת (שמות כ"ז, ב). ואולי ניתן להציע כי השילוב בין האדמה והאבנים שבפנים המזבח ובין מסגרת הנחושת שמסביבו מייצג את שני צדדיו: הפנים מבטא את אש ההדייט – את פועלו ועבודתו של האדם כדי להתקרב לבוראו; ואילו מסגרת הנחושת המתכתית מבטאת את השראת השכינה – אש של מעלה.

8 בהמשך מציע הרמב"ן שלא היה אלא ארון אחד: "כי על דרך הפשט יתכן כי 'ועשית לך ארון עץ' – ירמוז לארון שעשה בצלאל".

9 ויש גורסים (ראה קרבן העדה): "מתראה עמהן במלחמה".

אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' קָטַן מִהֲכִיל אֶת הָעֵלָה וְאֶת הַמִּנְחָה
וְאֶת חֲלָבֵי הַשְּׁלָמִים (שם, סב-סד).

וכבר הרגיש בכל זאת התנחומא (אחרי מות א), בהגדירו את
שלמה כ"זובח": "וְלִזְבַּח" (קהלת ט', ב) – זה שלמה, שנאמר
'ויזבח שלמה את זבח השלמים'."

בבניין המקדש כמפעל משותף של שני המלכים הושלמו
שני היבטיו המרכזיים הללו.

1. מהיכן מדבר ה' עם האדם?

נאמר:

עַל־תַּמִּיד תִּמְיֵד לְדֹרֹתֵיכֶם פֶּתַח אֱהָל מוֹעֵד לִפְנֵי ה' אֲשֶׁר
אֲנִיעַד לָכֶם שָׁמָּה לְדַבֵּר אֵלֶיךָ שָׁם (שמות כ"ט, מב).

מהיכן מדבר ה'? מהו "שָׁמָּה"? פירש רש"י:

אשר אועד לכם – כשאקבע מועד לדבר אליך, שם
אקבענו לבא. ויש מרבותינו למדים מכאן שמעל
מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהוקם
המשכן. ויש אומרים: מעל הכפרת – כמו שנאמר
'ודברתי אתך מעל הכפורת' (שמות כ"ה, כב) – ו'אשר
אועד לכם' האמור כאן אינו אמור על המזבח, אלא
על אהל מועד הנזכר במקרא.

מקורו של רש"י בברייתא דמלאכת המשכן פרק יד:

מהיכן היתה שכינה מדברת עם משה? ר' נתן אומר:
מן האהל, שנאמר 'ונתת אותו לפני הפרכת... אשר
אועד' (שמות ל', ו). ר' שמעון בן עזאי אומר: ממזבח
הקטרת, שנאמר 'ושחוקת ממנו הדק [...] אשר אועד
לך שמה' (שם, לו)...¹¹ תלמידיו של ר' ישמעאל
אומרים: מאצל מזבח העולה, שנאמר 'עולת תמיד
לדורותיכם [...] אשר אועד לכם שמה' (שם כ"ט, מב).

מעניינת דעת תלמידיו של רבי ישמעאל, כי ההתגלות אינה
מפנים המשכן, ממקום השראת שכינה, אלא דווקא מהחצר,
מאצל מזבח העולה. לאמור: מעשי האדם מאפשרים
התגלות ממקום העבודה עצמו, ולא רק ממקומו של האל-
בקודש הקודשים. בעבודת הקרבנות – בניסיון להעלות את
המציאות כולה אל הקב"ה – גלומה גם האפשרות לזכות
להשראת שכינה.¹²

* * *

בשיעור זה עמדנו על שתי המטרות המרכזיות של המקדש:
השראת שכינה ועבודת ה'. בשיעור הבא נמשיך בע"ה לבחון
את שתי המטרות הללו ואת הקשר ביניהן.

ה. דוד ושלמה – ארון ומזבח

מעניין ששני המלכים שבנו את הבית הראשון, דוד ושלמה,
מייצגים בברור את שתי הבחינות הללו: דוד – את צד
השראת השכינה, המבוטא בארון; ושלמה – את עבודת
האדם, המבוטאת במזבח.

הזיקה בין דוד לארון בולטת ביותר. הוא שמעלה את הארון
לירושלים לאחר עשרים שנות שהייתו בקרית יערים (שמ"ב
ו'), ובכמה מקומות הוא מבטא את תפיסתו כי המקדש הוא
משכן לארון, למשל:

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל נְתַן הַנְּבִיא רְאֵה נָא אֲנִי יוֹשֵׁב בְּבֵית
אֲרָזִים וְאָרוֹן הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַיְרִיעָה

(שם ז', ב).

אֲנִי עִם לִבִּי לְבָנוֹת בֵּית מְנוּחָה לְאָרוֹן בְּרִית ה'
וְלִהְיוֹת רִגְלֵי אֶל-לְהִינֵנוּ... לְבָנוֹת בֵּית לְמִקְדָּשׁ¹⁰

(דה"א כ"ח, ב, ז).

למעשה, מיד לאחר העלאת הארון מפריד דוד באופן ברור
בין מקום הארון, שהונח בעיר דוד, ובין מקום הקרבת
הקרבנות בבמה בגבעון, ומייחד לכל מקום משמרות משלו
(דה"א ט"ז, לז-מב). השארת הארון בירושלים בזמן מרד אבשלום
משמעותה שהארון צריך להיות בירושלים, במקום השראת
השכינה, ולא עם המלך הבורח (שמ"ב ט"ו, כה-כו). ולבסוף,
הגמרא (שבב ל ע"א) מספרת כי בחנוכת הבית לא יכול שלמה
להכניס את הארון לקודש הקודשים כי אם בזכותו של דוד.

בניגוד לדוד, שלא מצאנוהו מקריב בגבעון, מראה שלמה
כבר מתחילה קשר חזק לעבודת הקרבנות:

וַיֵּאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת ה'... רַק בְּבַמֹּת הוּא מִזְבֵּחַ
וּמִקְטִיר. וַיִּלֶךְ הַמֶּלֶךְ גִּבְעֹנָה לְזַבַּח שָׁם כִּי הִיא הַבְּמָה
הַגְּדוֹלָה אֲלֵף עֲלוֹת יַעֲלֶה שְׁלֹמֹה עַל הַמִּזְבֵּחַ הַהוּא

(מל"א ג, ג-ד).

ובהמשך הוא מודה לה' על ההתגלות הראשונה לו בהעלאת
עולות ושלמים לפני הארון (שם טו).

כפי שראינו בתחילת השיעור, בבקשו את סיועו של חירם
בבניין הבית מגדיר שלמה את מטרותיו: "לְהִקְטִיר לִפְנֵי
קְטֹרֶת סַמִּים וּמַעֲרַכַת תְּמִיד וְעֹלוֹת" (דה"ב ב', ג). וגם בחנוכת
הבית יש כמה ביטויים לתפיסה זו. כבר ראינו לעיל כי
שלמה לא יכול להכניס את הארון לבית קודשי הקודשים
אלא בזכות דוד. אף דבריו בחנוכת הבית (מל"א ה') ממוקדים
בעניין התפילה, ומשתמע שזהו עיקר ייעודו של המקדש.
והחנוכה עצמה מצטיינת בריבוי עצום של קרבנות:

וְהַמֶּלֶךְ וְכָל יִשְׂרָאֵל עָמוּ זִבְחִים זָבַח לִפְנֵי ה'. וַיִּזְבַּח
שְׁלֹמֹה אֶת זִבְחֵי הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר זָבַח לַה' בְּקֶרַע עֶשְׂרִים
וּשְׁנַיִם אֲלָף וְצֵאן מֵאָה וְעֶשְׂרִים אֲלָף וַיַּחֲנִכוּ אֶת בֵּית
ה' הַמֶּלֶךְ וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. בַּיּוֹם הַהוּא קִדַּשׁ הַמֶּלֶךְ אֶת
תוֹךְ הַחֲצַר אֲשֶׁר לִפְנֵי בֵּית ה' כִּי עָשָׂה שָׁם אֶת הָעֵלָה
וְאֶת הַמִּנְחָה וְאֶת חֲלָבֵי הַשְּׁלָמִים כִּי מִזְבֵּחַ הַנְּחֻשֶׁת

10 "למקדש" היינו 'לארון', ראה במדבר ד', כ; י', כא.

11 דעת רבי שמעון בן עזאי תלויה בהבנת תפקידו של מזבח הקטורת –
האם תפקידו לחצוץ בין האדם ובין השכינה, או שמא לחבר הכול אל
השכינה – ואין כאן מקומו.

12 העירני 'ידיד פרוץ' מנחם כהנא כי עמדה זו משקפת את שיטת רבי
ישמעאל ש"הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא" (ירמיהו כ"ג, כד),
ובניגוד לשיטת רבי עקיבא (ספרי במדבר נח; ספרא דבורא דנדבה פרשה
א פרק ב), שהקב"ה אכן צמצם שכינתו אל בין שני הכרובים. ראה א"י
השל, תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, עמ' 59-61.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז *
* עורך: בעז קלוש *

* בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
